

NEY'İN ÖYKÜSÜ VE DÎVÂN ŞİİRİNDE İŞLENİŞİ
The Story of The Ney And It's Worked up In thhe Divan Poetry

Dr. Gencay ZAVOTÇU *

ÖZ

Mesnevî'nin en ünlü kısmı, Ney'in öyküsüne ayrılan ilk on sekiz beytidir. Mevlânâ'nın bu öyküyü nereden aldığı, öyküyü yazmasına neyin sebep olduğu hakkında Mesnevî'de bir açıklama mevcut değildir. Öykünün kaynağı hakkında araştırmacılar tarafından bazı görüşler ileri sürülmüşse de konu araştırılmaya muhtaç gözükmektedir. Mesnevî veya diğer eserlerinde bir bilgi veya ipucu olmayışı öykünün evveliyatı olmadığı şeklinde anlaşılmamalıdır. Ney'in öyküsü Mesnevî ile sınırlı kalmamış, Mevlânâ'dan sonra dîvân şairleri neyin öyküsüne atıfta bulunmuş, onun öyküsüne şiir ve beyitlerinde atıfta bulunmuşlardır. Neyin bu şiirlerde vurgulanan özellikleri: vatanından ve yakınlarından ayrılışı, garipliği, feryadı, sesinin yanıklığı ve etkileyiciliğidir.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Mesnevî, ney, ayrılık, feryâd

ABSTRACT

Most important part of Mesnevî is the story of the Ney Which is eighteen couplets. Resons and when Mevlânâ got the idea for the story of the Ney is unknown. However research has been done in to the story of the Ney still needs further work or ma clarification. The story of the Ney and futures of the Ney have been used after Mevlânâ by many classic poets associated with separations from home longing to turn.

Keywords: Mevlânâ, Mesnevî, ney, separation, wail

*Ben diyâr-ı yârdan uş düşmişem tenhâ garîb
İnleyü ney bigi sözüm bu durur kim vâ garîb (Ahmedî)*

Mevlânâ'nın Mesnevî'si Anadolu'da tasavvuf kültürünün yerleşmeye başladığı bir dönem ürünü olup "Mevlânâ'nın hayatının yaklaşık onbeş yılını dolduran bir faaliyetin ürünüdür."¹ Yüzyıllar boyu sanatçılara esin kaynağı olan Mesnevî'nin en ünlü kısmı ise, ney öyküsüne ayrılan ilk on sekiz beytidir. Mesnevî'nin ilk on sekiz beytinde öyküsü anlatılan neyin farklı kaynaklardaki tanımları şu şekildedir: "Kamıştan yapılan, yedi delikli ve çeşitli cinsleri olan Türk sanat müziği üflemeli çalgısı. Ney çalan sanatçıya "neyzen" denir. (...) Ney dokuz boğumludur.

* Kocaeli Üni. Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Öğretim üyesi

¹ Mevlânâ, Mesnevi 1- 2, hzl.: Adnan Karaismailoğlu, Akçağ Yay., Ankara 2004, s. 33.

Boğumların çatlamaması için çevresine gümüş tel sarılır. Deliklerinin altısı üsttedir. Üflenene yukarı kısmına fildişi, veya kemikten yapılan bir parça takılır. Ağız bölümüne takılana "prazvana", üflenene bölüme ek olarak konan parçaya ise "paşpare" denir. Küçüklerine yarım anlamına gelen "Nısfıye" denir. Ahenklerine göre ney cinsleri şunlardır. 1. Davud, 2. Şah, 3. Mansur, 4. Kızneyi, 5. Müstahsen, 6. Süpürde, 7. Bol ahenk." ² " Geleneksel sanat müziğimizin üflemeli çalgısı. Tasavvuf müziğinde ve din dışı müzikte de kullanılır. Farsça "nây: kamış; dilimizde "ney" olarak yerleşmiştir. Bir çeşit budaklı kamıştan yapılır; yaklaşık 70 santim uzunluğunda olan çalgının, biri altta olmak üzere yedi deliği bulunur." ³

Yukarıdaki tanımlarda kamıştan yapılmış, altısı üstte, biri altta yedi delikli ve dokuz boğumlu üflemeli bir çalgı olarak tanımlanan neyin tarihi de oldukça eskidir. Ney'in "İlk örneği Sümerlerde görülür. Bu kavmin "Na" dedikleri çalgı, do, re, mi, fa diyeyiz, sol, la ve si seslerini çıkarabiliyordu. Ney, Anadolu'da ve İran'da XII. ve XIII. yüzyıllarda yaygınlaştı. Mevlana'nın "Mesnevi'sinde bu çalgının adı sık geçer. XV. yüzyılda Doğu Türkistan'da kullanılmıştır. Divânü Lugati't-Türk'te ney'den askerî müzik çalgısı olarak bahsedilmektedir." ⁴ Tarihi ilk çağlara dek uzanan neyin duygulu, etkileyici ve yanık bir sesi vardır. Dinleyende farklı çağrışımlar uyandıran "Ney, duygusal etkisi yüksek ses rengi özellikleri taşıması bakımından geleneksel müziğimizin tarihinde çok önemsenmiş, girift ve benzeri üflemeli çalgıların önüne geçmiştir. Çalgı topluluğunda ses gürlüğü ve tınısıyla öteki çalgıların yanında kişiliğini koruyan nitelikler içerir." ⁵

Mesnevî veya diğer eserlerinde bir bilgi veya ipucu olmayışı öykünün evveliyatı olmadığı şeklinde anlaşılmalıdır. Öykünün kaynağı hakkında araştırmacılar tarafından bazı görüşler ileri sürülmüşse de konu araştırılmaya muhtaç gözükmektedir. Mevlânâ, yaşamı boyunca aralarında bilgin (âlim) ve mutasavvıfların da olduğu pek çok kişi ile tanışıp görüşmüş, pek çok kitap okumuştur. Çocukluğunda babasından öğrendiği bilgilere sonraki yıllarda çevresindeki âlimlerden edindiği yenilerini eklemiş, bu bakımdan uzun süren yolculuğu ve Anadolu'daki yılları çok verimli geçmiştir.

Onun çocukluktan başlayarak; eğitiminde etkili olan âlimlerin, okuduğu kitapların, katıldığı sohbet ve derslerin bu konuda kendisine kaynak sağladığı muhtemeldir. Bu konuda bir kaç tez ileri sürülebilir: Mevlânâ'nın yaşamını

² Müzik Ansiklopedisi, C. 3, Ankara 1993, s. 955.

³ Ahmet Say; Müzik Sözlüğü, Müzik Ansiklopedisi Yay., 1. bs., Ankara 2002, s. 376, 377.

⁴ Müzik Ansiklopedisi, C. 3, s. 955; Vural Sözer; a.g.e., s. 500.

⁵ Ahmet Say; Müzik Sözlüğü, Müzik Ansiklopedisi Yay., 1. bs., Ankara 2002, s. 376, 377.

kapsayan eğitim ve araştırma süresinde neyin öyküsünü tanışıp görüştüğü mutasavvıflardan veya okuduğu kitaplardan öğrenmiş olabileceği; ney hakkında anlatılanları birleştirip öyküleştirebileceği veya neyin sesindeki yanık havayı dinî-tasavvufî bilgi ve sezgileri ile bütünleyerek özgün bir öykü ortaya koymuş olabileceği ilk akla gelen tezlerdir. Bu tezlerden ilki Mevlânâ'nın öyküyü Fars şairlerinden almış olabileceği fikrini akla getirmektedir. Fars edebiyatında bu konuya temas edenlerden biri Ferîdüddîn Attâr'dır.

Ferîdüddîn Attâr'ın Mantıkü't-Tayr'da anlattığı neyzen öyküsünün “Ney üfleyen birisi, ölüm haline geldi. Biri ona “Ey sırrın ta kendisi kesilen, bu kıvrınma zamanı halin nasıl, ne âlemdesin?” diye sordu. Neyzen dedi ki: “Hiç sorma, anlatılacak gibi değil ki! Bütün ömrümce yel üfördüm; sonunda da toprağa gittim vesselâm!”⁶ şeklindeki neyzenle ilgili cümlelerinden sonra, Mevlânâ, Mesnevî'nin başında neyin öyküsüne yer vermiş, Dede Ömer Rüşenî ise konuyu *Ney-nâme* adlı mesnevîsinde ayrıntılarıyla anlatmıştır.⁷

Mesnevî'deki ney öyküsü ile Ferîdüddîn Attâr'ın kısa neyzen öyküsü arasında bir benzerlik olmasa da Mevlânâ'nın tasavvufî kişiliğinin oluşmasında Ferîdüddîn Attâr ve Hakîm Senâî gibi İran'ın tasavvuf büyüklerinin etkisi olduğu söylenebilir. Ferîdüddîn Attâr ve Hakîm Senâî'nin (ölm.; H.505/ M.1111-12) takipçisi olduğunu belirten:

*'Attâr rûy bûd ve Senâî dü çeşm-i û
Mâ ez-pey Senâî vü 'Attâr âmedîm*⁸
[Attâr rûh, Senâî de onun iki gözü idi. Biz,
Senâî ve 'Attâr'in izinden geldik (yürüdük).]

şeklindeki beyti, Mevlânâ üzerinde Attâr ve Senâî'nin etkisi olduğu yolundaki düşüncemizi doğrulamaktadır. Ayrıca, Hicâz'a gitmek üzere Belh'ten ayrılan Bahâüddîn Veled'in Nişabur'da ziyaretine gelen ve henüz 7 yaşında bir çocuk olan Mevlânâ'ya, *Esrâr-nâme* adlı eserini hediye eden Ferîdüddîn Attâr'ın söylediği: “Çok zaman geçmeyecek ki bu senin oğlun alemin yüreği yanıklarınının yüreklerine ateşler salacaktır.”⁹ cümlesi de bu etkiyi doğrular niteliktedir.

Mesnevî'nin ilhâm kaynağı hakkında “Mevlânâ Celâleddîn'in babasıyla berâber Hicâz'a göçerken Nişâpur'da karşılaştıkları büyük, İran sôfî şairi Attâr'ın, daha çok küçük yaştaki Celâleddîn'e büyük iltifatta bulunduğu bir hakikat ise, Mevlânâ'nın böyle bir eser te'lîfinde unutulmaz bağlılık duyduğu

⁶ Ferideddin Attar: *Mantık Al-Tayr II*, çev.: Abdülbaki Gölpınarlı, MEB Yay., İstanbul 1991, s. 7.

⁷ *Müzik Ansiklopedisi*; C. 3, s. 955.

⁸ Devletşah; *Tezkire-i Devletşah I*, çev.: Necati Lugal. MEB.. İst. 1990, C.1, s. 161.

⁹ Devletşah; *a.g.e.*, s. 299.

Attâr'ı üstâd edinmesi çok tabiidir. Ancak böyle vefâlı hâturalar ve klâsik sanatlardaki "eski üstadların izinde yürüme terbiyesi" de müessir olmakla berâber, Mesnevî'nin ilhâm aldığı asıl kaynak Kur'ân-ı Kerîm'dir." cümlelerini sarfeden Nihad Sâmi Banarlı, Mevlânâ üzerinde Attâr etkisine ihtimâl vermekle birlikte Mesnevî'nin kaynağının Kur'ân-ı Kerîm olduğunu söyler.¹⁰

Mevlânâ'nın, Ney öyküsüne de yer verdiği Mesnevî'si büyük yankı uyandırmış, yazıldığı tarihten günümüze dek pek çok şair ve yazar tarafından eserin tercüme ve şerhleri (kısmen veya tamâmen) yapılmıştır. Farsça ve Arapça olanların yanı sıra Şem'î, Sûdî, Mu'înî (tercüme ve şerh), Yûsûf-ı Sîne-çâk, Rûsûhî İsmâ'il Efendi (Ankaravî), Sarı Abdullah, Abdülmecîd-i Sîvâsî, Bursalı İsmâ'il Hakkı, Nahîfî Süleymân Efendi (nazmen), Şeyh Gâlib, İlmî Dede, Pîrî Paşa, Hüdâyî, Hasan Dede ve Âbidîn Paşa, Yenişehirli Avnî, Veled Çelebi İzbudak, Şefik Can ve Adnan Karaismailoğlu'nun Türkçe tercüme ve şerhleri bu meyanda zikredilebilir.¹¹

Neyin öyküsü Mesnevî'nin

*Bişnev in ney çün şikâyet mî-koned
Ez cüdâyî-hâ hikâyet mî-koned*
[Ayrılıkların öyküsünü anlatan neyin
yakınmalarını dinle (şikâyetine kulak ver)].

*Kez neyistân tâ merâ bürîde end
Ez nefîrem merd ü zen nâlîde end*
[Beni kamışlıktan kestiklerinden beri
feryâdımdan kadın(lar) ve erkek(ler) inlemektedir.]

*Sîne hâhem şerha şerha ez firâk
Tâ begûyem şerh-i derd-i iştiyâk*
[Özleme (iştiyâk) derdinin yorumunu söyleyebilmek
için ayrılıktan parça parça olmuş yürek isterim.]

*Her kesî kû dûr mând ez asl-ı hîş
Bâz cûyed rûzgâr-ı vasl-ı hîş*
[Aslından uzak kalmış kişi, tekrar
(aslına) kavuşma zamanını arar.]

*Men beher cem 'iyyetî nâlân şodem
Cüft-i bed-hâlân ü hoş-hâlân şodem*
[Ben her toplulukta inleyip durdum.
İyi hâllilere de, kötü hâllilere de eş oldum.]

¹⁰ Nihad Sâmi Banarlı; *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB Yay., İstanbul 1998, C. 1, s. 314.

¹¹ Mevlânâ; *Mesnevî*, çev.: Veled İzbudak, MEB Yay., 3. bs., İstanbul 1960, C.I (önsöz).

Her kesî ez zann-ı hod şod yâr-ı men
Vez derûn-ı men ne-cüst esrâr-ı men
[Her kes kendi fikrinde benim yârim oldu,
(ama kimse) içimdeki sırları araştırmadı.]

Sırr-ı men ez nâle-i men dûr nîst
Lik çeşm ü gûş-râ ân nûr nîst
[Benim sırrım inlememden uzak değildir, ama,
göz ve kulağın o (sırrı anlayacak) nûru yoktur.]

Ten zi-cân u cân zi-ten mestûr nîst
Lik kes-râ dîd-i cân destûr nîst
[Beden ruhtan, ruh ta bedenden gizli değildir,
ama, kişinin rûhu görmesine izin yoktur.]

Âteşest îh bâng-i nây ü nîst bâd
Her ki îh âteş ne-dâred nîst bâd
[Bu neyin sesi hava değil, ateştir.
Her kimde bu ateş yoksa o (kişi) yok olsun.]

Âteş-i 'aşkest k'ender ney fütâd
Cûşîş-i 'aşkest k'ender mey fütâd
[Neyin içine düşen aşk ateşidir, şarabın
içine düşen de aşk coşkunluğudur.]

Ney harîf-i her ki ez yârî bürîd
Perdehâyeş perdehâ-y-i mâ derîd
[Ney, yârinden ayrılmış olanın arkadaşıdır.
Onun perdeleri, bizim perdelerimizi yırttı.]

Hem çü ney zehrî vü tiryâkî ki dîd
Hem çü ney dem-sâz ü müştâkî dîd
[Ney gibi hem zehir, hem panzehir; ney
gibi hem arkadaş, hem de özleyen kim gördü?]

Ney hadîs-i râh-ı pür-hûn mî-koned
Kıssahâ-yı 'aşk-ı Mecnûn mî-koned
[Ney, kanla dolu bir yolun sözünü eder,
Mecnûn (gibilerin) aşk öykülerini anlatır.]

Mahrem-i îh hûş cüz bî-hûş nîst
Mer zebân-râ müştêrî cüz gûş nîst
[Dile kulaktan başka müşteri olmadığı gibi, bu aklın sırdaşı da
akılsızdan (akla değer vermeyenden) başkası değildir.]

Der gam-ı mâ rûzhâ bî-gâh şod
Rûzhâ bâ sûzhâ hem-râh şod
 (Bizim üzüntümüzden günler vakitsiz oldu (uzadı);
 günler yanırlarla yoldaş oldu.)

Rûzhâ ger reft gû rev bâk nîst
Tû bemân ey ân ki çün tû pâk nîst
 [Günler geçip gittiye git de, korkma!
 Ey temizlikte senin gibi olmayan, sen kal!]

Her ki cüz mâhî zi âbeş sîr şod
Her ki bî-rûzîst rûzeş dîr şod
 [Balıktan başka her şey o suya kandı;
 rızksız olanın da günü gecikti, uzadı]

Der ne-yâbed bâl-i puhte hîç hâm
Pes sühan kûtâh bâyed vesselâm
 [Ham (olgun olmayan), pişkinin halinden anlamaz;
 öyle ise sözü kısa kesmelidir vesselâm.]¹²

şeklindeki ilk 18 beytine konu olur ve vatanından ayrı düşmüş neyin feryadını dile getirir. İnsan-ı kamilin simgesi olan ney, bu beyitlerde, anavatanı olan sazlıktan kesilişini ve bağrının dağlanıp delinişini yanık bir sesle hikâye eder.

Mesnevî'de öyküsü anlatılan ney, insân-ı kâmil'in simgesidir. Sazlıktan kesilen neyin vatanından ayrı kalması gibi, insân da, ilâhî âlemdeki mekanından (a'yân-ı sâbite) uzak kalmış, kaderin tecellisiyle dünyaya gönderilerek gurbet hayatı sürmeğe gönderilmiştir. Sürgün gibi algılanan dünya hayatı insan için güçlüklerle dolu bir sınav yeridir. İnsan, bu sınav yerinde farklı zevk ve acılarla tanışıp sevinci ve kederi bir arada yaşar. İyi ve olumlu şeylere sevinirken, kötü ve olumsuz şeylere üzüdür, ağlayıp inler. Ağlayıp inleme bazen ümitsizlik ve çâresizlik, bazen de vatan sevgisi (hubbü'l-vatan) ve sıla özlemiyledir. İkisinde de gurbet hüznü ve sıla özlemi bulunan ney ve insan bu noktada birleşirler. Vatan özlemiyle ağlayıp inleyen insanın sesi, neyin feryadını çağırıştırır.

Ney'in öyküsü, *Mesnevî* ile sınırlı kalmaz. Mevlânâ'dan sonra, yüzyıllar boyu divân şairleri neyin öyküsüne atıfta bulunur, onun öyküsünü şiir ve

¹² Mevlânâ; Mesnevi, çev.: Veled İzbudak, gözden geçiren: Abdülbâki Gölpınarlı, M.E.B., C.I, İstanbul 1991, s. 1,2; Mevlânâ, *Mesnevi I- 2*, (hzl.: Adnan Karaismailoğlu), Akçağ Yay., Ankara 2004, C.1, s. 43; Abidin Paşa, *Mesnevi Şerhi I*; sadeleştiren: Mehmet Sait Karaçorlu, İz Yay., İstanbul 2007, s. 17-25; beyitlerin Türkçe'ye çevirisinde adları zikredilen eserlerin her üçünden de, özellikle de *Veled İzbudak* çevirisi ile *Abidin Paşa Şerhi* adlı eserlerden yararlanılmıştır. Ancak, beyitlerin çevirisinde kaynaklarla uyuşmadığımız noktalarda, Farsça bilgimizin yardımıyla kendi görüşlerimize de yer verilmiştir.

beyitlerine taşırlar. Neyin bu şiirlerde vurgulanan özellikleri: vatanından ve yakınlarından ayrı oluşu, garipliği, feryâdı, sesinin yanıklığı ve etkileyiciliğidir. XIV. yüzyıl dîvân şairlerinden Ahmedî, neyin öyküsünü Mevlânâ'dan sonra işleyen ilk şairlerdendir. Ahmedî

*Didüm ki fûrkatüñde nice yanam inleyem
Didi ki süz u nâlesüz olmaz ney ü rebâb* ¹³
[Ayrıılığında ne vakte dek yanıp inleyeyim? dedim
Ney ve rebâb yanışsız ve inlemesiz olmaz dedi]

beytinde sevgili hasretiyle yanıp inlemesini ney ve rebâbın inlemesine benzetirken,

*Ben diyâr-ı yârdan uş düşmişem tenhâ garîb
İnleyü ney bigi sözüm budur kim vâ garîb* ¹⁴
[Şimdi ben sevgilinin vatanından yalnız, garip
düşmüşüm, ney gibi inleyerek derim ki vâh garip]

beytinde, sevgilinin vatanından ayrı düşen bir garip olduğunu, sesinin de bu nedenle ney gibi yanık olduğunu belirtir. Diğer bir beyitte ise neyin yârdan ayrı düştüğü, 'ûdun da sevgiliyi arzuladığı için inlediğini söyler;

*Nây yârından ırâh düşdügi-çün nâle ider
'Ûd çoh göynügi olduğı-y-çün zâr iniler* ¹⁵
[Ney sevgilisinden ayrı düştüğü,
Ud yangısı çok olduğu için inler]

Aşağıdaki beyitte ise gönlünün gece-gündüz ney gibi inlediğini, ciğeri yanık olanın işinin ağlayıp inlemek olduğunu dile getirir:

*Bu gönül ırte gice ney bigi uş zâr iniler
Kimde kim bencileyin süz-ı ciğer var iniler* ¹⁶
[Bu gönül gece-gündüz ney gibi şöyle ağlar, inler
Kimde benim gibi ciğer yangısı var ise inler]

XIV. yüzyıl şairi Kadı Burhâneddîn'in Dîvânı'nda ney ile ilgili beyit sayısı bir hayli fazladır. Kadı Burhâneddîn, Dîvân'ında farklı şiirlere serpiştirdiği konuyla ilgili beyitlerde neye düşen aşk ateşi, neyin bu ateşle yanması, bedeninin neye benzetilmesi, yüreğin delik delik oluşu ve yanık inleyişini dile getirir.

¹³ Fahir İz, *Eski Türk Edebiyatında Nazım, C.1*, Akçağ Yay., 2.bsk., Ank.1995, s. 168.

¹⁴ Yaşar Akdoğan, *Ahmedî Dîvânı, Tenkitli Metin ve Dil Husûsiyetleri*, İÜ Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Bl. Yayınlanmamış Doktora Tezi., İstanbul 1979, G 49/1.

¹⁵ Ali Alpaslan, *Ahmedî Divanı'ndan Seçmeler*, Kültür Bak. Yay., Ankara 2000, s. 100.

¹⁶ Ali Alpaslan, *a.g.e.*, s. 100.

Beyitlerde ifade olunan neyin aşk ateşi ile yanışı ve inleyişi şaire de örnek olur, şair delik yüreğini ve inleyen gönlünü neye benzetir. Son beyitte ise *artık aşk neyi benim* iddiasında bulunur.

*Çün sözüme hem-demdür eger çengüme gire
Nây ile dahı bu gice dem-sâz olısaram* ¹⁷
[Sözüme arkadaş gibidir, eğer elime
geçerse neyle bu gece de arkadaş olurum.]

*Kadıñe karşı ney olup bilümi bağlamışam
Ola ki âteş-i 'ışkuñ bitüre bir şeker* ¹⁸
[Aşkının ateşi bir şeker bitirir diye boyuna
karşı ney (kamış) olup bel bağlamışım]

*Ney kadümi yaharam oduña ki
Ney-şeker oda yanıcah kand olur* ¹⁹
[Şeker kamışı ateşte yanınca şeker
olduğu için ney boyumu ateşine yakarım]

*Kâli şeker ü kıl bili kaddi çü ney-şeker durur
Ney gibi yanarum odına ireli kıl ü kâliñe* ²⁰
[Sözü şeker, beli kıl, boyu şeker kamışıdır
Sohbetine erişeli ney gibi ateşine yanarım]

*Her söziyiçün söz iderem hüsnine karşı
Ben sûz-ı neyem 'âşık ol söze sanasın* ²¹
[Güzelliğine karşı her sözü için söz ederim
o söze aşık sanırsın, ben neyin yanıyım]

*Ney gibidür uş vücûdum yanaram bu neyiçün
Düşerem odına 'ûdam ya nederim kopızı* ²²
[Bu vücudum ney gibidir, yanarım bu ney için
kopuzu ne yapayım, udum, ateşine düşerim]

*Nây oda yana sûzuñ elinden
Gözlerüm yaşyile def terdür* ²³
[Nây yanışını görüp oda yana
def, gözlerimin yaşı ile ıslaktır]

¹⁷ Muharrem Ergin, *Kadı Burhaneddin Divanı*, İÜ Ed. Fak. Yay., s. 136.

¹⁸ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 52.

¹⁹ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 61.

²⁰ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 144.

²¹ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 135.

²² Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 134.

²³ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s. 151.

*Yürek delük delük oluban nâleler kılır
Da 'vîsi bu ki ya 'nî benem şimdi nây-ı 'aşk* ²⁴
[Delik delik olmuş yürek,
şimdi aşkın neyi benim diye inler.]

Ney'in şiirde işlenişi 15. yüzyılda devam eder. Yüzyılın ikinci yarısında şairler sultanı olarak anılan Ahmet Paşa bir beytinde aşk elinden ciğerinin ney gibi delindiğini, bu yüzden her an ah çekip inlediğini söyler.

*Ney gibi delindi ciğerüm 'aşkuñ elinden
Her dem iderem âh u figân yandım elüñden* ²⁵
[Aşk yüzünden ney gibi delindi ciğerim,
her an âh çekip ağlar-inlerim, yandım elinden]

Aşağıdaki beyitte ise ney sesinin etkileyciliği öne çıkarılır. Eğer gönül neyi feryâd edip hangi sazlıktan (*neyistân*) kesildiğini söylese gökleri inletecektir:

*Inledirdi gökleri feryâdı gönüm nâyının
Ne neyistândan kesildiğin eger işşâ kılam* ²⁶
[Eğer, hangi sazlıktan kesildiğini söyleseydim
gönül neyimin feryâdı gökleri inletirdi.]

Ahmet Paşa Dîvânı'ndaki diğer beyitlerde de ağırlıklı olarak neyin inlemesine değinilir, ney inlemesi ile farklı nesnelere, musîkî aletleri ve âşğın inlemesi arasında ilişki kurulur, kıyaslama yapılır.

*Zülfünün bendinde olaldan giriftâr inlerim
Ney gibi feryâd edip zâr-ı dil-efgâr inlerim* ²⁷
[Saçının bendinde tutsak olalı beri inlerim
yaralı gönülle ney gibi bağırıp, ağlar inlerim]

*Çekdim firâkın savmını erdim cemâlin ıydına
Aç leblerin mey-hânesin ney gibi nâlân et beni* ²⁸
[Ayrılığının orucunu tutup yüzünün bayramına erdim
Dudaklarının meyhânesini aç, ney gibi inlet beni]

²⁴ Fahir İz; *Eski Türk Edebiyatında Nazım I*, İÜ Ed. Fak. Yay., İstanbul 1966, s. 141.

²⁵ *Ahmet Paşa Divanı*; Haz.: Ali Nihat Tarlan, Akçağ Yay., Ankara 1992, s. 229.

²⁶ *Ahmet Paşa Divanı*; s. 224.

²⁷ *Ahmet Paşa Divanı*; s. 221.

²⁸ *Ahmet Paşa Divanı*; s. 271.

*Yâd-ı ruh u lebinle figân etdiğimce ben
Şem ' ağladı vü mey acıdı nâle kıldı ney* ²⁹
[Ben dudağın ve yanağını anarak inledikçe
mum ağladı, şarap acıdı, ney de inledi]

*Ney gibi nâlân eder ol çeşm-i pür-sevdâ beni
Vâlih ü şeydâ kılar bu zülf-i anber-sâ beni* ³⁰
[O sevdalı göz ney beni gibi inletir, bu anber
gibi saç da hayran edip aklımı başımdan alır]

*Bezm-i gamda dîdesinden ney nice inler ise
Gözlerimden şöyle inlerim bu ben bî-çâresi* ³¹
[Gam meclisinde ney gözlerinden nasıl inlerse
bî-çâre ben (de) gözlerimden öyle inlerim]

*Şem ' ü nây u meyle bir şeb sohbet eylersem bana
Ney figân eyler mey acır şem ' eyler rikkati* ³²
[Bir gece mum, ney ve şarapla söyleşirsem
bana ney inler, şarap acır, mum şefkat gösterir]

*Şeker lebini dil edeli yâd efendi
Cân her dem eder ney gibi feryâd efendi* ³³
[Efendi, gönül şeker dudağımı hatırladığından
beri can her an ney gibi inler (ağlayıp inler)]

15. yüzyıl şairi Mesîhî ney ile ilgili bir beytinde âşığın sevgilinin özlemiyle bağrını döğmesini çeng ve neyin sesine benzeter. Bu ifadeyle ney ve çengin döğünerek inlediğini söylemek ister.

*Döger gögsini kılup nâle 'âşık
Senüñ bezm-i gamuñda çün def ü nây* ³⁴
[Âşık, senin gam meclisinde def
ve ney gibi göğsünü döğüp inler]

*Ak Şemseddîn-zâde Hamdullah Hamdî ise
Fiğân-ı nâyı işit (kim) neden şikâyet ider
Firâk gussaların(t) meger hikâyet ider* ³⁵
[Neyin sesini duy ki neden yakınır,
sanki ayrılık kaygılarını anlatır]

²⁹ Ahmet Paşa Divanı; s. 269.

³⁰ Ahmet Paşa Divanı; 269.

³¹ Ahmet Paşa Divanı; s. 287.

³² Ahmet Paşa Divanı; s. 287.

³³ Ahmet Paşa Divanı; s. 288.

³⁴ Mesîhî Divânı; Haz.: Mine Mengi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1995, s. 298.

³⁵ Ali Emre Özyıldırım; *Hamdullah Hamdî ve Divanı*, Ankara 1999.

beytinde Mesnevî'nin ilk beytini anımsatır bir ifadeyle çıkar okurun karşısına. Ya da, Mesnevî'nin ilk beytini biraz değişik biçimde ifade eder.

Yüzyılın bir başka şairi Karamanlı Aynî, neyin öyküsünü

*Dirildi Mesnevî'nün sâhibi uş
Hikâyet diñle gel didügi neyden* ³⁶
[Mesnevî'nin sahibi dirildi şimdi
gel, neyden söylediği öyküyü dinle]

beytiyle yad ederken o da Hamdullah Hamdî gibi Mesnevî'nin ilk beytine göndermede bulunur.

15. yüzyılda ney konulu bir de mesnevi yazılır. Ömer Rüşenî tarafından yazılan ve adı *Ney-nâme* olan mesnevîde Ney'in öyküsü müstakil bir eser düzeyinde etraflıca işlenir. “*Mesnevî'nin ilk on sekiz beytinin tercümesi üzerine kurulan Ney-nâme, Mevlânâ'nın övgüsüne dair 89 beyitlik bir medhiye ile başlar. Bu bölüm külliyyatın bazı nüshalarında müstakil bir eser olarak değerlendirilmiş ve şiirlerin baş tarafına alınmıştır.*

*Dinle neyden ne hikâyetler kılır
Ayrulıktan ne şikâyetler kılır*

beytiyle başlayan *Ney-nâme*'de neyin kamışlıktan kesilmesi ve ilahi sırları terennüm edişi mecazî ve tasavvufî bir üslupla anlatılır. Bu süreç içerisinde Halvetiyye tarikatı, ehl-i tarîk ve tarikatın âdâb u erkânı üzerinde durulması dikkat çekici bir husustur. Eserin genelinde fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün vezni kullanılmıştır. Ancak konunun değişmesine paralel olarak veznin de değiştiği (mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün) görülür. 1028 beyitten oluşan eserin birçok nüshası vardır. Mesnevî'nin tenkitli metni yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. ³⁷

15. yüzyıl sonu ile 16. yüzyıl başlarında yaşayan Amrî Dîvân'ındaki murabbalardan birinin 3. bendinde neyin inlemesine de değinilir.

*Niçe bir 'âşıkları cevri ile giryân idesin
Niçe bir bağrın delüp ney gibi nâlân idesin
Bir cefâ itmekden ol yegdür ki biñ kan idesin
Hây efendüm hey begüm kan eyle kânûn eyleme* ³⁸

³⁶ Karamanlı Aynî ve Dîvânı; (hzl.: Ahmet Mermer), Akçağ Yay., Ankara 1997, s. 599.

³⁷ Mustafa Uzun, *Dede Ömer Rüşenî'nin Hayatı, Eserleri ve Miskinnâmesi*, Doktora tezi, MÜ İF, İst., 1982, s. 50; Mustafa Uzun, *Dede Ömer Rüşenî, Ney-nâme (Tenkidli basım)*, İst., 1990.

³⁸ *Amrî-Dîvân (Tenkildi Basım)*; (hzl.: Mehmed Çavuşoğlu), İÜ Ed. Fak. Yay., İstanbul 1979, s. 30.

Amrî Dîvân'ından aktarılan aşağıdaki beyitlerden ilkinde ney sesi ve meyin verdiği ruh hali (keyfiyet) aşk ve mahabbet ile kıyaslanırken ikincisinde ney sesinin etkisine değinilir:

*Cümle keyfiyeti gördüm mey ü ney her ne ise
Haz yirin aňlamadum 'ışk u mahabbetden iyi* ³⁹
[Şarap ve ney, her ne varsa hâlini gördüm, sevgi
ve samimi dostluk dışında bir şeyden zevk almadım]

*Ey mü'ezzin gel nefes tut vakti ile bekle kim
Basdurursun çeng ü nây âvâzesin gavgâ ile* ⁴⁰
[Ey ezan okuyan, gel, nefesini tutup, kavgayla
belki bir gün çeng ve ney sesini bastırırım diye bekle]

16. yüzyılın âlim şairi Nev'î'nin Dîvân'ında "Nefesli bir çalgı olan ney, iniltili yanık sesi, içinin hava (aşk) ile dolu oluşu ve delikleri sebebiyle âşık, âşğın bedeni ve kalem olarak hayâl edilir. Kamıştan yapılmış olması da tasavvurlarda yer alır. Bir beyitte Mevlânâ ile berâber zikredilen ney, "rumûz-ı ilm-i Mevlânâ"yı ezbere bilen bir musikî âleti olarak ele alınır." ⁴¹

*Elifden başlamış gerçi henüz vahdet kitâbın nây
Okur ezber rumûz-ı ilm-i Mevlânâ 'yı söyletse* ⁴²
[Ney, vahdet kitâbını (okumağa) henüz başlamış olsa da
Mevlânâ ilminin manasını söyletse ezbere okur]

Bu yüzyılda şairlerin piri sayılan Zâtî'nin Dîvân'ında ney ile ilgili beyitler mevcuttur. Zâtî'nin Dîvân'ındaki beyitlerde neyin vatanına (neyistân, sazlık) hasreti, bağrının delinmesi ve feryâdı, üzerinde durulur.

*Ne dem Zâtî kıyâmetler koparup nâleler itseñ
Olumaz Sûr-ı İsrâfil nây-ı nâleñe dem-sâz* ⁴³
[Zâtî, ne zaman kıyâmetler koparıp inlesen
İsrâfil'in borusu inlemenin neyine yoldaş olamaz]

*N'ola kulsam ney gibi feryâd efendimden benüm
Olmayubdur bir nefes dil şâd efendimden benüm* ⁴⁴
[Efendim(in cevrin)den ney gibi inlesem şaşılmaz,
gönül bir an olsun efendimden mutlu olmamıştır]

³⁹ Amrî-Dîvân (Tenkildi Basım); s. 118.

⁴⁰ Amrî-Dîvân (Tenkildi Basım); s. 141.

⁴¹ Nejat Sefercioğlu; *Nev'î Dîvânı'nın Tahlili*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990, S. 114.

⁴² Nejat Sefercioğlu; *a.g.e.*, S. 53.

⁴³ Zâtî Divanı II. Cild Gazeller Kısmı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon); s. 16.

⁴⁴ Zâtî Divanı II. Cild Gazeller Kısmı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon); s. 924.

*Ger sorarsañ ne için ney gibi feryâd itdüm
Âşinâ olduğumu bahr-ı gâma yâd itdüm* ⁴⁵
[Eğer niçin ney gibi inlediğimi sorarsan
gam denizine tanış olduğumu hatırladım]

*Nâya feryâd eylemekte öte tur dir kimseyin
Siz beni sanmañ re'is-i ehl-i feryâd olmadum* ⁴⁶
[Neye inlemekte öte dur diyen kimseyim, siz benim
feryad edenlerin başkanı olmadığımı sanmayın]

*Kapuña feryâda her dem nâlem anuñçün varur
Tig-i hasret ney gibi bağrum delüpdür dôstum* ⁴⁷
[Dostum, hasret kılıcı ney gibi bağrımı
deldiği için inlemem her an kapına varır]

Bu ve benzeri beyitlerin yanında Dîvân'da musîkî aletleri üzerine söylenmiş müstakil bir gazel de mevcuttur. İkinci ve son beyitlerinde musîkî aletlerinden bahsedilmeyen gazelin ilk beytinde 'ûd , üçüncüde ney, dördüncüde ise çeng ve 'ûd birlikte zikredilmiştir. Neyin anıldığı beyitte ele geçmeyen ve meclise uğramayan sevgiliye kırgın âşığı rahatlatan feryâd olur:

*Girmedüñ çengüme vü uğramaduñ dâ'ireye
Ben de bel bağlamışam nâleye cânâ ney isem* ⁴⁸
[Dâireye girmedin ve meclise uğradın. Ey cân, ney isem
ben de inlemeye bel bağlamışım (tek dostum inlemedir)]

Yüzyılın şairler sultanı Bâkî'nin Dîvânı'nda birkaç beyitte neyden söz edilirken ney sesi farklı anlam, ileti ve yorumlarla sunulur.

*Hadîs-i 'aşkı harf u lafz ile kılmaz edâ ammâ
Ne ra'nâ söyler ol ma'nâyı çeng ü nâyı söyletseñ* ⁴⁹
[Aşk sözünü harf ve söz ile dile getirmez, ama
çeng ve neyi söyletseñ o manayı ne güzel söyler.]

beytinde çeng ve neyin aşkı harf ve söz ile anlatmadığı, ama sesiyle çok güzel ifade ettiği belirtilir. Ney ile ilgili diğer iki beyitte ise

*Hîç bilür mi mey yirine dem-be-dem kan yutduğum
İşidür mi ney yirine âh u efgânım benim* ⁵⁰

⁴⁵ Zâtî Divanı II. Cild Gazeller Kısmı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon); s. 433.

⁴⁶ Zâtî Divanı II. Cild Gazeller Kısmı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon); (hzl.: Ali Nihad Tarlan), İÜ Ed. Fak. Yay., İstanbul 1970, s. 475.

⁴⁷ Zâtî Divanı II. Cild Gazeller Kısmı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon); s. 435.

⁴⁸ Zâtî Divanı II. Cild Gazeller Kısmı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon); s. 422.

⁴⁹ Bâkî Dîvânı (Tenkitli Basım); (hzl.: Sabahattin Küçük), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yay., Ankara 1994, s. 313.

[(Sevgili) şarap yerine her an kan yuttuğumu hiç bilir mi? Benim, ney gibi âh edip inlediğimi iştir mi?]

şeklinde neyin bazen yanık sesi ile, bazen de âşğın parçalanmış bağı ve neyin delik bağı arasında ilgi kurulur. Şair son beyitte aşkın kanunun cevri ü cefâ, âşıklığın da sıkıntı çekmek olduğu gerçeğine de atıfta bulunur.

*Olupdur çâr-pâre ney gibi âh itmeden bağrum
Meger kim bezm-i 'aşkuñ sâkiyâ bu oldu kânûnı* ⁵¹
[Ney gibi inlemekten bağrım dört parça olmuştur
Ey sâki, aşk meclisinin kânûnu meğer bu imiş]

Yahyâ Bey Dîvânı'nda geçen beyitlerden biri neyin anavatamı neyistân (sazlık), diğeri de ney, neyzen (nâyî) inleme ve semâ' ile ilgilidir.

*Tecellî kıl figânlar eylesün derd ehli her yirden
Cemâlûñ şu 'lesinden âteşe ur bir neyistânı* ⁵²
[Ortaya çık, dertliler her yandan bağırırsınlar
Yüzünün alevinden bir sazlığı ateşe ver]

*'İşk ile inleyenle tağlar gibi inilde
Şevk ile gir semâ'a nâyî çalınca nâyı* ⁵³
[Aşk ile inleyenle dağlar gibi inle
Neyzen ney çalınca istekle semâ'a gir]

“Rahîmî'nin şiirlerinde yer yer tasavvufa, Mevlevîliğe ve Mevlânâ'ya yer verildiği görülmektedir. (...) Bunlara benzer sözler varsa da, Rahîmî'nin Mevlevî olduğuna dair herhangi bir kayda rastlamadık. Dîvânı bir bütün hâlinde incelediğimiz zaman da, böyle bir yargıya varmanın güçlüğüne gördük.” ⁵⁴ cümlelerinde Mevlevîliği şüphe ile karşılanan Bursalı Rahîmî de neyin öyküsüne atıfta bulunan diğeri bir şairdir. Dîvân'ındaki ney ile ilgili beyitlerde anavatandan ayrı kalma, sâdik dostu gurbette bulma, bağrın delik delik olması, inleme ve inlemenin verdiği ileti üzerinde durulur.

*Fâriğ olduk nây u nûşından bu bezm-i 'âlemûñ
'Âlem-i gurbette bulduk yâr-ı gâr-ı evliyâ* ⁵⁵
[Bu âlem meclisinin ney ve eğlencesinden vaz geçtik
velilerin vefâli dostunu gurbet âleminde bulduk]

⁵⁰ *Bâkî Dîvânı (Tenkitli Basım); s. 313.*

⁵¹ *Bâkî Dîvânı (Tenkitli Basım); s. 434.*

⁵² *Yahyâ Bey-Dîvan, Tenkidli Basım; (hızl.: Mehmed Çavuşoğlu), İÜ Ed. Fak. Yay., İstanbul 1977, s. 588.*

⁵³ *Yahyâ Bey-Dîvan, Tenkidli Basım; s. 589.*

⁵⁴ Ahmet Mermer; *Bursalı Rahîmî ve Dîvânı*, Sahaflar Kitap Sarayı, İstanbul 2004, s. 23, 24.

⁵⁵ Ahmet Mermer; *a.g.e.*, s. 126.

Kim bilürdi bu delük sinem fiğânın n'eydügin
Bu makâmı âh ger bildürmese nây u rebâb ⁵⁶
[Bu makâmı eğer ney ve rebâb bildirmeseydi, âh
bu delik bağrımın inlemesinin anlamını kim bilirdi]

Ey Rahîmî nây u nûşından bu bezmüñ fâriğüz
Âhveş ammâ dem olur bir hevâdâr isterüz ⁵⁷
[Ey Rahîmî, bu meclisin ney ve eğlencesinden
vazgeçmişiz, ama arada bir âh gibi bir dost isteriz]

Bir fenâ abdâlyam ben tekyegâh-ı 'aşkuñuñ
Nâle vü feryâddan nây u rebâbum var benüm ⁵⁸
[Ben, aşkının tekkesinin bir fenâ abdâlyım,
inleme ve sızlanmadan ney ve rebâbım var benim]

Niçe bir ey gönçe-leb hâr ola yirüm gül gibi
Neye dek nâlân olam geh nây u geh bülbül gibi ⁵⁹
[Gül gibi, nasıl gonca dudaklı diken ola yerim
ne zamana kadar ney ve bülbül gibi inleyeyim]

Ney, 16. yüzyıl şairi Fuzûlî'nin *Heft Cem (Yedi Meclis)* adlı mesnevîsinde bir bölümün konusu olur ve geniş olarak işlenir. Mesnevî'nin *Birinci Cem'in Keyfiyeti adlı* bölümünün *Ney İle Sohbet* kısmında ney ile söyleşen şair,

Bir gün oturub başda fereh, gelbde min râz
Meyl-i üreyim neyle meni eyledi demsâz

Sordum ona: "ey gam elinin tâc-ı gurûrı
Neyçin sarısan, anlat o gelbindeki şûrı

Söyle, de görüm, âh, ne yanığ, nâlelerin var,
Solgun yanagından tökülen jâlelerin var! ⁶⁰

beyitlerinde ona sarı renginin sebebini sorar ve yanık inleyişinden söz eder:

Ney gizli olan sırrını, bah, böylece açdı,
Gelbindeki gövherleri etrâfına saçdı

⁵⁶ Ahmet Mermer; *a.g.e.*, s. 129.

⁵⁷ Ahmet Mermer; *a.g.e.*, s. 193.

⁵⁸ Ahmet Mermer; *a.g.e.*, s. 249.

⁵⁹ Ahmet Mermer; *a.g.e.*, s. 344.

⁶⁰ *Mehemmed Fuzulî- Eserleri* ; Azerbaycan CCP (Sovyet Sosyalist Republikası) Elmler Akademiyası, Elm Neşriyyâtı Bakü 1985, s. 159.

Ney söyledi: "Ey hâlimi menden soran hem-dem!"⁶¹

Ol dem ki, edem idi yerim, bilmez idim gem

Âsûde gezerdim, ne deyim çerh-i gezâye
O öz hesedinden meni gerg etdi belâye

Kâh terpenişim yelden olub, gülmüşem her veğt*
Be'zen de ki, âteşler ile eyledim ülfet

Be'zen ulu torpağdan alıb, neşv ü nümânı
Be'zen de sudan toplayarağ zövg ü safânı

Serkeşliyimin bayrağını erşe ucaltım
Şâdlıglar içinde göyerip, gol-budağ atdım

Tâcir kimi tay bağlayarağ şaldan, ipekden
Men sâhib-i ne'met kimi, pul vermedim elden

Meğrüreledi könlümü bu câh u celâlm
Ğaçdı, çoh uzağ ğaçdı bütün derd ü melâlm

Birden bu gezâ, çerhi dolanmış ne getirdi
Aydın günümü ğapğara bir şeme yetirdi

Dostlar değışib oldu mene en ğatı düşmân
Nev-reste gözeller çekilib getdi yanımdan

Evvelleri sevdâlı külekler yaman esdi
Hâ'in çiharağ gollarımı, ğeddimi kesdi

Dostluğ eteyin toplayarağ çekdi su menden
Yüzlerce zerer verdi o ateş, bunu bil sen

Aldı üreyimden bütün ârâmımı, torpağ
Getmekde görüb istedi öz bâmını torpağ

Doldu acılarla üreyim, söndü, ğaraldı...
Bah, böylece düşdüm, bedenim soldu, saraldı

Ancağ ki, dünən subh çağı bostanda gezirken
Olduğca ecâ'ib bir hâli seyr eledim men

Bir kendli gelib ordaca meyheni tutdu
Ondan şerâb aldı, evezinde vererek su

Meyna verilen bu suyu aldı ve içen tek
Açdı sinesin(i) söyledi: Gel rend, şeker çek!

⁶¹ Mısra'ın son iki kelimesi vezin gereği "soran'em-dem" şeklinde okunmalıdır.

* Beytin sonundaki "gülmüşem her veğt" kelimeleri vezin gereği "gülmüşem er veğt" şeklinde, "h" harfi düşürülerek okunmalıdır.

Ğurtarmadı heç kes deyişen hadiselerden
Bu çerh-i felek her kese bir oldu ezelden
Her kes ne verib, itmeyeceğdir, galacağdır
Öz verdiyinin behresini tez alacağdır
Bu dehrde almağ ile vermeğ sözü, ey dil
Bir resm-i zamân oldu ezelden bunu sen bil
Ol fikrideyem erz-i niyâz günleri rüzgâr
Versin o şeyi ki, yene tekrar alacağlar
Âhenklerim de bu işe yetmeğ üçündür
Bu fikre, bu sevdâya şük(ü)r etmeğ üçündür
Zann etdiyimin gerçi hilâfi ola, ey cân!
Bihüde ve boşdur o geder görhmuşam ondan!
Ondan, ğara toprağ ile hem âb-hevâden
Tapdım iki-üç gün göyerib neşv-nümâ men
Verdiğlerini sonra hamı ğapdı apardı
Ancağ mene o ğaldı ki, eslimde ne vardı
Neyçin saralum men bu işin derd ü ğeminden?!
Dünyâya gelirken ne getirmişdim özüm men?!
Sen de, a muğennî, işde gel, könlümü bir aç
Ney ile bu etrâfi ışğlandır, alov saç!
Çör-çöp kimi yandır meni bu âteşe yandır!
Könlüm evini şam kimi nurlandır, amandır!
Ğem verme Fuzûli'ye, düyün vurma dilinden
Ğaytar o ğerârı geri ki, aldın elinden
Hoş mestlerin hâlına ki şâm u seherler
Meyhânelerin küncünü âsüde gezerler
Her şeylerini vağf ederek bâdeye cândan
Öz ellerini çekdiler al-ver yahasından ⁶²

[“ Ey hâlîmi benden soran arkadaş ” hitâbıyla söze başlayan ney gizli sırrını ve başından geçenleri şöyle anlatır: “Yokluk ülkesinde, üzüntüden uzak, rahat gezerken felek kıskançlığından belâya boğdu. Yellerle sallanıp ateşlerle dost oldum. Topraktan ve sudan beslendim, sevinçle dal-budak salıp büyüdüm. Asiliğın bayrağını arşa yücelttim, mutluluk

⁶² Mehmed Fuzulî- Eserleri ; Azerbaycan CCP (Sovyet Sosyalist Republikası) Elmler Akademiyası, Elm Neşriyyâtı Bakü 1985, s. 159-161.

içerisinde yeşerip kol-budak saldım. Tâcir gibi ipekten, şaldan tay bağlayıp nimet sahibi gibi parayı elden çıkarmadım. Mevki ve makam gururuna kapılıp dertlerinden kurtulduğumu sandım, felek (kazâ, çarhı dolanmış) başıma belâ getirdi. Birden bu kaza, çarhı dolanmış (dönek felek) aydın günümü kapkara akşama çevirdi. Dostlarım düşman oldu, yeni yetişme güzeller yanımdan uzaklaştı. Öncesi sevdalı yeller kötü esti, hain çıkıp kolumu ve boyumu kesti. Bedenimden sular çekildi, sıcak (ateş) zarar verdi, toprak telini istedi. Bedenim solup sarardı, yüreğim acılarıyla dolup karardı. Ancak, dün sabah bostanda gezerken, bir acaip hale tanış oldum. Bir kentli gelip orada bir meyhâneci tuttu, ondan şarap alıp karşılığında su verdi. Meyhâneci verilen suyu alıp içti ve bağırnı açıp “Gel rind, şeker çek!” dedi. Değişen olaylardan kimse kurtarmadı, ezelden bu feleğin çarkı her kese bir oldu. Kim ne vermişse yitmeyip kalacak, kendi hissesinin karşılığını tez alacaktır. Ey gönül, bu dünyada vermek ve almak sözü bir ezel zaman modası oldu, bunu bil. O fikirdeyim ki zaman, istenen ve tekrar geri alınan şeyi versin. Nağmelerim bu işe yetmek, bu fikre ve sevdaya şükr etmek içindir. Gerçi ey sevgili, boşuna bu kadar korkmuşum ondan, düşündüğümün aksi oldu. Kara toprak ile su ve havadan gıdalandım, yetişip büyüdüm. Sonunda her kes verdiğini aldı götürdü, aslımda ne varsa bana o kaldı. Dünyaya gelirken ne getirmiştik ki bu işin dert ve kederinden sararıp solayım. Ey şarkı söyleyen, sen de gel, gönlümü bir aç, ney ile etrafı ışıktandır, alev saç. Çör-çöp gibi beni yandır, beni bu ateşe yandır; yardım et, gönlüm evini akşam gibi nurlandır. Gönlünden düğüm vurup keder verme Fuzûlî’ye, elinden aldığın o karârı geri ver. Sarhoşların hâli ne hoş ki, sabah akşam meyhâne köşelerini rahat gezerler. Mal-mülklerini gönülden şaraba adayarak ellerini al-ver yakasından çektiler.]

Hayâlî Beğ Dîvânı’nda da ney ile ilgili beyitler mevcuttur. Bu beyitlerden birinde çeng ve ney birlikte işlenirler

*Kulak tut nâle-i çenge deme bir zâr âşık yok
Nefes tut nâya dem-sâz ol hemen ol ehl-i dem kaldı* ⁶³
[Çengin inlemesine kulak ver, ağlayan bir âşık yok deme
nefes tut neye arkadaş ol, nefesten anlayan yalnız o kaldı]

17. yüzyıl şairlerinden Fehîm’in Dîvân’ındaki gazellerden biri ney, semâ‘, Şems ve Mevlevîlik düşüncesi ile yoğrulmuştur. Beş beyitlik gazelin ilk beyti ney ve semâ‘ ilişkisi üzerine kurulmuştur:

*Güş itdi nây nâlelerüm nâze başladı
Dilber semâ‘-ı nâza dahı tâze başladı* ⁶⁴
[Ney inlememi duyup naza başladı
güzel de nazın semâ‘ına yeni başladı]

⁶³ Hayâlî Divanı; (hzl.: Ali Nihat Tarlan), Akçağ Yay., Ankara 1992, s. 309.

⁶⁴ Tahir Üzgör; Fehîm-i Kadîm-Hayati, Sanati, Dîvânı ve Metnin Bugünkü Türkçesi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1991, s. 662.

Rızâ Tezkiresi'nde "İpsala sūhtevātından olup hudūd-ı selāsінде vefāt itmişdür." cümlesiyle tanıtılan 17. yüzyıl şairi Refikî'nin bir gazelinin matla beyti ayrılık ateşi ve ney ilişkisine tahsis edilmiştir.

*Beni firkat odına gel yaka bak [bak] yaka bak
Hecrüñ ile neye döndüm baka bak bak baka bak* ⁶⁵
[Gel, beni ayrılık ateşine yaka bak bak, yaka bak
Ayrılığından neye döndüm baka bak bak baka bak]

Yüzyılın yazar ve şairi Veysî

*Bezme gelmez nây-i nālūñden safâ itmem deyü
Hālümüz müşkildür ol yâr-ı ta'allül-sâzla* ⁶⁶
[İnleyen neyden hoşnut olmam diye meclise gelmez
O bahâne uyduran sevgili ile halimiz yamandır]

beytinde ney sesinden hoşlanmayan sevgilinin meclise gelmeyip âşğın gözünü yollarda bıraktığını söyler. Şair Tecellî de semâ' meydanının hararetinin ney ve kudümün yakıcı nağmesiyle alevlenerek âşıkları yakıp bitirdiğini dile getirir:

*Sûziş-i nây u kudüm ile 'avevlendükçe
Yakar 'âşıkları germiyyet-i meydân-ı semâ'* ⁶⁷
[Ney ve kudümün yakışı ile alevlendikçe
semâ meydanının sıcaklığı âşıkları yakar]

Nef'î'nin Dîvânı'nda ney ile ilgili beyit sayısı fazla değildir. Bu beyitlerde ifâde edilen özelliği ise neyin farklı perdelerde dolaşan etkileyici sesidir. Nef'î Dîvânı'ndan aktarılan ilk beyitte inleme ezgisine ney arkadaş olsa Cibrîl'in raks (semâ') edeceği ifâde edilir. İkinci beyitte ise şair, mahlasına *Nef'î'nin kaleminin kamışındaki (neyindeki) bu ezgiler nedir?* sormuş gibi görünerek sanatıyla övünür.

*Benim ol âşık-ı şûrîde kim Cibrîl raks eyler
Nevâ-yı nâleme ney olsa ger demsâz mestâne* ⁶⁸
[Ben o tutkun aşığım ki eğer ney kendinden geçercesine
iniltimin ezgisine arkadaş olsa Cibrîl raks (semâ') eyler]

*Nef'î nedir ney-i kaleminde bu nağmeler
Güyâ ki her terânedede bir sâza başladı* ⁶⁹

⁶⁵ Gencay Zavotçu; *Rızâ Tezkiresi, İnceleme-Metin*, YL tezi, Tez Yön.: Yrd. Doç. Dr Turgut Karabey, Atatürk Üni. Sos. Bil. Ens., Erzurum 1993, s. 108.

⁶⁶ Gencay Zavotçu; *Rızâ Tezkiresi, İnceleme-Metin*, s. 148.

⁶⁷ *Tecellî ve Dîvânı*, (hzl.: Sabahat Deniz), Veli Yay., İstanbul 2005, s. 174

⁶⁸ *Nef'î Divanı*; (hzl.: Metin Akkuş), Akçağ Yay., Ankara 1993, 336.

⁶⁹ *Nef'î Divanı*; s. 342.

[Nef'i, her makamda bir saza başlar gibi
kaleminin kamışındaki bu ezgiler nedir?]

Yüzyıl şairlerinden Nâ'ilî, dîvânındaki bir beytinde, akıl taraftarı sûfiye semâ' ve neyin manasını sorar. Bu soruyla sûfinin tekkede kaldığı süre içerisinde aşk hâline tanış olup olmadığını öğrenmek ister.

Ne anladın bu semâ' u bu nâydan sûfi
Bu tekyede sana hiç vecd ü hâl gelmedi mi ⁷⁰
[Sûfi, bu semâ' ve neyden ne anladın? Bu
tekkede sana hiç ilâhî heyecân ve hâl gelmedi mi?]

Yüzyılın mevlevî şâiri Neşâtî'nin Dîvân'ında ney ile ilgili beyit sayısının fazla olmayışı dikkat çekicidir. Şairin Dîvân'ındaki ney konulu iki beyit vardır. Bu beyitlerden ilkinde şâir kalemi ile konuşur, ondan mürekkebinin akıtıp aşk öyküsünü anlatmasını ister:

Ney gibi eyle 'ışkdan âgâz
Demidir eyle nâgmeñi dem-sâz ⁷¹
[Ney gibi aşktan söz etmeğe başla
vaktidir, nağmeni (kendine) sırdaş edin]

İkinci beyit, iç hesaplaşması yapan şairin düşüncelerini yansıtan bir gazelden alınmıştır. Gönül hâlini başkalarına açmaya gerek olmadığını söyleyen şâir, gerçek dost olarak ayrılığın inlemesini görür. Ney'i (kamışı) arkadaş, tavırlarını da muhâtap olarak görmez.

Yetmez mi saña hem-dem-i nâle-i hasret
Ne hem-nefes ol nâye ne etvâr ile söyleş ⁷²
[Ne neye arkadaş ol ne de tavırlarıyla söyleş,
Sana inlemenin can ciğer arkadaşı yetmez mi?]

18. yüzyıl şairlerinin dîvân ve mesnevîlerinde de ney ile ilgili beyitlere rastlanır. Dîvân'ında ney ile ilgili beyitlere yer veren ve "... şairlerinde Mevlevîlik ile ilgili motifler defalarca geçmektedir." ⁷³ denen Neylî bu şairlerden biridir. Dîvânı'ndan aktarılan beyitlerden biri gam askerinin neyle birlikte gönül karışıklığına uyum sağlaması, diğeri ise neyin sürekli inleyişi üzerine söylenmiştir.

⁷⁰ *Nâ'ilî Divanı*, (hzl.: Haluk İpekten), Akçağ Yay., Ank. 1990, s. 311.

⁷¹ *Neşâtî Divanı*; (hzl.: Mahmut Kaplan), Akademi Yay., İzmir 1996, s. 170.

⁷² *Neşâtî Divanı*; s. 122.

⁷³ *Mirzâ-zâde Ahmed Neylî ve Dîvânı*; (hzl.: Atabey Kılıç), Kitabevi Yay., İstanbul 2004, s. 154.

Ceyş-i gam neyle girift-i dile âhenk itse
Şâh-ı mansûr ile bir demde muzaffersin sen ⁷⁴
[Gam askeri neyle gönül karmaşasına uyum sağlasa
mansûrun ⁷⁵ şâhı ile bir nefesde zafere ulaşırsın sen]

Hasret-i dergeh-i pâküñle eyâ meşhar-ı Rûm
Dil-i pür-dâğım idi ney gibi dâ'im nâlân ⁷⁶
[Ey Rûm'un övüncü, temiz dergâhının
özlemiyle yaralı gönlüm ney gibi sürekli inlerdi]

Yüzyılım, Mevlevîlik ve ney hakkında şiir söyleyen şairlerinden biri de Arpaemîni-zâde Sâmî'dir. "Sâmî'nin birçok şiirinde musikî terimlerine yer vermesi, musikî makamları hakkında bir de mesnevî yazması bu sanat dalı ile ilgilendiğini ve bu konuda bilgi sahibi olduğunu gösterir. Şiirlerinde sıkça kullandığı tasavvufî özellikler, hatta musikî makamlarından söz ettiği mesnevîde tasavvufla musikîyi birleştirerek anlatması ise, Mevlevîliğe intisâb ettiği yolunda sadece Müstakîm-zâde'nin verdiği bilgiyi de güçlendirir. Nitekim Dîvân'daki "Mevlevî" redifli gazel de söz konusu bilginin doğru olduğunun bir başka kanıtı gibidir." ⁷⁷ Sâmî'nin, yukarıdaki alıntıda zikredilen melevî redifli gazelininmakta beytinde, diğer mûsikî aletleri ile birlikte neyin adı da anılır:

Bî-def ü nây ü rebâb olmaklıdır Sâmîyâ
Hücreinde zühd-i huşk ile günâh-i melevî ⁷⁸
[Ey Sâmî, melevînin günâhı kaba sofulukla
hücreinde def, ney ve rebâbsız olmasıdır]

Lâle Devri şairi İzzet Alî Paşa ise, bir gazelinin matla beytini ney sesiyle süslemiştir. Beyitte şair geceler sabaha dek süren inlemeleri ve ten ezgisi olan âhlarının neye ders kitabı olduğunu söyler.

Şeb-tâ-sabâh nâlelerüm nâya meşk ider
Âhum terâne-i tenedür nâya meşk ider ⁷⁹
[Gece sabaha dek inlemelerim neye ders verir
Ten ezgisi olan âhlarım neye ders verir (örnek olur)]

Yüzyılım şair ve yazarı Mîrzâ-zâde Sâlim'in dîvân'ında ayrılık özlemiyle yazılmış *Firâkiyye* adlı bir şiir vardır. Adı, neyin vatanından ayrı kalmasını da

⁷⁴ *Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî ve Dîvânı*; s. 375.

⁷⁵ *Mansûr* ney çeşitlerinden birinin adıdır.

⁷⁶ *Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî ve Dîvânı*; s. 155.

⁷⁷ Fatma Sabiha Kutlar; *Arpaemîni-zâde Sâmî-Dîvân*, Ankara Ekim 2004, s. 18, 19.

⁷⁸ Fatma Sabiha Kutlar; *a.g.e.*, s. 559.

⁷⁹ *İzzet Ali Paşa, Hayatı-Eserleri-Edebî Kişiliği (Divan, Nigâr-nâme)*, (hzl.: İrfan Aypay), İstanbul 1998, s. 188.

çağrıştıran şiirde şair sevgiliye olan özlemini mısralara işlemiştir. Dîvân edebiyatında *fürkat-nâme*, *firâk-nâme* ve *firâkiyye* adlarıyla bilinen türün küçük bir örneği olan şiirin bir beytinde şâir kederli inlemesini neyin inişli-çıkışlı sesine benzetir:

Misâl-i nây-ı mahabbet gezip o perdeleri
Gehî nişib-i gamunda gehî firâz-ın hevâ ⁸⁰
 [Mahabbet neyi gibi bazen üzüntünün inişinde,
 bazen de havanın yokuşunda o perdeleri gezerek...]

18. yüzyılda ney üzerine şiir söyleyenlerden biri de dîvân şiiri ve Mevlevîliğin son büyük şâiri Şeyh Gâlib'tir. Şeyh Gâlib Dîvânı'nda farklı şiirlere serpiştirilen beyitlerin dışında redifi *ney* olan üç gazel mevcuttur. Mevlânâ'nın Mesnevî'de anlattığı ney öyküsünün kaynağı hakkında ipuçları vermesi bakımından bu gazeller dikkate değerdirler.

La 'lin olunca gonca-i tarf-ı külâh-ı ney
Bir nev-bahâr-ı neş'e verir bûy-ı âh-ı ney
 [Dudağın, neyin külâhının bakışının goncası olunca
 neyin ahının kokusu bir mutluluk ilkbaharı verir]

Çeşm-i ümîdi nağme-i rengîne kasr edip
Peyvestedir o leblere medd-i nigâh-ı ney
 [Ümid gözünü renkli ezgiye köşk yapıp neyin
 bakışının uzunluğu o dudaklara erişmiştir]

Fânûs-ı nev-zuhûru değil şem '-i âhın ol
Aşk âteşiydi deşde berk-i giyâh-ı ney
 [O, âhın mumunun yeni oluşmuş cam küresi değil,
 neyin otunun şimşeği, çöldeki aşk ateşiydi]

Bâlâ-yı şem ' ü şu 'le-i âvâza nâz eder
Bir mısra '-ı resâsı ile medd-i âh-ı ney
 [Neyin âhının uzunluğu parlak? bir mısrasıyla
 sesin ışığına ve mumun tepesine naz eder.]

Sedd eyleyip girîveleri bir dem et sülûk
Tevhîd-ı sırfa râst gelir toğrı râh-ı ney
 [Bir an çıkmaz sokakları kapayıp yalnız tevhîd
 (birleme, bir kılma) yoluna gir, neyin toğru yolu rast gelir]

Envâr-ı Mâh-ı Nahşebîdir şu 'le-i sadâ
'Ayn-ı 'Alîden aldı nazar çünkü çâh-ı ney
 [Neyin kuyusu Alî'nin gözünden bakış aldığı
 için sesin(in) alevi Nahşeb Ayı'nın ışıklarıdır] ⁸¹

⁸⁰ *Mirzâ-zâde Mehmed Sâlim Dîvânı*, hzl.:Adnan İnce, YÖK Matb., Ankara 1994, s. 246.

Gavvâs-ı feyzdir uzar mevc-i nâlede
Olmuş kudüm sanki kedû-yı şinâh-ı ney
[Neyin suda yüzen kabağı sanki kudüm gibi
inleme dalgasında uzayan feyz dalgıcıdır]

Sırr-ı dili güvâh-ı dü-lebden edip su'âl
Hakk etdi hakk-ı da 'vî-i Mansûru şâh-ı ney
[Neyin şâhı gönül sırrını iki dudağın tanığından sorup
Mansûr'un davasının doğruluğunu onayladı]

Gâlib Cenâb-ı Şems'den almış nefes meğer
Erdi amûd-ı subha dem-i subhgâh-ı ney
[Gâlib, neyin sabah vakti nefesi Şems
Hazret'ten nefes almış gibi sabaha erişti]

Mecrâ-yı feyz-i Hızr-ı hidâyetdir 'ârife
*Âb-ı hayât künhü imiş şâh-râh-ı ney*⁸²
[Neyin büyük yolu bilene (irfan sahibine) doğru yol
Hızr'ın suyunun yatağı, hayat suyunun kaynağı imiş]

Toldu mürgân-ı terennümle perî-hâne-i ney
Meh-i nev sandı leb-i ney-zen-i dîvâne-i ney
[Neyin perî evi şakıyıp öten kuşlarla doldu, neyin
şaşkın neyzeninin dudağı (bunu) yeni ay sandı]

Dem urur saltanat-ı Mısır-ı hakikatdan Kays
Yûsuf-ı nağmeye çâh olsa siyeh-hâne-i ney
[Ney hapishânesi ezgi Yûsuf'una kuyu olsa, Kays
hakikat Mısır'ının (ülkesinin) saltanatından söz eder]

Sıhr-i Hârût'dan etmiş dem-i 'Îsâ'ya rasad
Yerde gökde ne ki var olmadı bî-gâne-i ney
[‘Îsâ’nın nefesine Hârût’un büyüünden geçmiş
Yerde ve gökte var olan her şey neye yabancı değildir]

⁸¹ Buhara yakınlarında bir kent olan Nahşeb'in diğer adları Karaşî, Kareşî ya da Karaçi'dir. Şehrin parlak ayı hakkında kaynaklarda bir rivâyet aktarılır. "Nahşeb bugünkü Karaçi şehrinin adıdır. Rivayete göre İbni Mukanna adlı Horasan'lı bir hakim bu şehirde Siyam dağının eteğinde bir kuyudan sihirle ay çıkartır ve bununla geceleyin dört fersahlık mesafeyi aydınlatmıştır. Buna "Mâh-ı Siyâm" ve "Mâh-ı Keş" de denir." bk.: Şeyh Galib, Hüsn ü Aşk-Metin, Nesre Çeviri, Notlar ve Açıklamalar, (hzl.: Muhammet Nur Doğan), Yelkenli Yay., İstanbul 2006, s. 85; Şemseddin Sâmî; Kâmûsü'l-A'lâm (Tıpkıbasım/faksimile), Kaşgar Neşr., Ankara 1996, C. 5, s. 2510 (Karaşî, Kareşî); C. 6, s. 4570 (Nahşeb).

⁸² Şeyh Gâlib Dîvânı, (hzl.: Muhsin Kalkışım), Akçağ Yay., Ankara 1994, s. 414 (G 303).

Bülbül-i nağmeyi şem'-i güle mumlar ney-zen
Edicek gonca-i engüştünü pervâne-i ney
 [Neyzen, parmak goncasını ney pervânesi yapınca
 ezgi bülbülünü gül mumuna mühürler (yapıştırır)]

Kâlib-ı Meryem olur her-dem-i Rûh-ı Cibrîl
Gelse lafz-ı kaleme ma'nî-i bî-gâne-i ney
 [Ney'in yabancısının manası kalemin sözüne gelse
 Cibrîl'in rûhunun her nefesi Meryem'in kalıbı olur]

Etdi gül-bâng ile gül-pûş bahâr-ı eşki
Mevc-hîz-i mey olup nâle-i mestâne-i ney
 [Neyin sarhoş edici inlemesi inlemesi ezgiyle
 şarabı dalgalandırıp gözyaşı baharını gül örtülü yaptı]

Neş'e-i feyzi verip pertev-i subh-ı enfâs
Toldu envâr-ı sadâyî ile şems-hâne-i ney
 [Nefeslerin sabahının ışığı bereket sevinci
 verip neyin güneş evi seslilik nurlarıyla doldu]

Sih-i te'sîri eder Tâ'ir-i Cibrîl'i kebâb
Âteşin demle yanıp matbah-ı mey-hâne-i ney
 [Ney meyhânesinin mutfağı ateşli nefesle
 yanınca tesir şişi Cibrîl kuşunu kebâp eder]

Ne sayar kim bile seyyâre şümâr-ı tîrin
Heft dâğ-ı dilidir sübha-i sad-dâne-i ney
 [Kim bilir, gezegen okunun çokluğunu niçin sayar
 Ney'in yüz taneli tesbihi gönlün yedi yarasıdır]

Çeşm-i pür-hûndan alır rengini gülzâr-ı tarab
Dâğlardan yaraşır revzen-i kâşâne-i ney
 [Sevinç gül bahçesi rengini kanlı gözden alır
 Ney köşkünün penceresi dağlardan (olursa) yaraşır]

Şerer-i âh saçar şu'le-i endâmundan
Mûsikâr ola meger kim yine pervâne-i ney
 [Boyunun alevinden âh kıvılcımı saçar
 acaba neyin pervânesi yine mûsikâr mıdır?]

Açamaz çeşmin 'arak-nûş-ı sirişk-i hayret
Tolmasa şu'le-i âvâz ile peymâne-i ney
 [Ney'in kadehi sesin aleviyle dolmasa
 hayretin göz yaşı rakısını içen gözünü açamaz]

Nakl için gördüğü tûfân-ı gamı uşşâka
Göz göz etmiş tenini bak yel-i vîrâne-i ney
 [Bak, gördüğü gam tûfanını âşıklara nakl etmek
 için ney vîrânesinin pehlivânı tenini göz göz etmiş]

*Burc u bârûsu sanem-hâne-i çarh-ı edvâr
Yek sütûn üzre iken cümle-i kâşâne-i ney*
[Ney köşkünün tamamı tek direk üzerindeyken hisârı ve sığmağı
(girinti ve çıkıntısı) asırların gökyüzü tapınağı(dır)]

*Neyimiş dinle dem-i Hazret-i Monlâ Gâlib
Vardı mi 'râca yakın şöhret-i efsâne-i ney*
[Gâlib, Mevlânâ Efendi'nin nefesi ne imiş, dinle!
Ney efsânesinin şöhreti mi'râcın yakınına erişti]

*Zemzem-i feyz-i sülûku çıkarır zemzemesi
Sır verip Çâh-ı Alîden dem-i kutbâne-i ney*⁸³
[Ney'in şeyh misâli nefesi Ali'nin kuyusundan sır verir,
ezgisi tarîkate girme (yola girme) ilminin türküsünü söyler]

Şeyh Gâlib Dîvânı'nın yukarıda aktarılan 303 numaralı gazelin altıncı beytinin “*Ayn-ı 'Alîden aldı nazar çünkü çâh-ı ney*” şeklindeki ikinci mısra'ı, 304 numaralı gazelin “*Sır verip Çâh-ı Alîden dem-i kutbâne-i ney*” şeklindeki son mısra'ı ve aşağıda aktarılacak 305 numaralı gazelin 7. beytinin “*Cifr-i rızâ beyân eder hutbe-i Murtezâ-yı ney*” şeklindeki ikinci mısra'ı neyin öyküsü hakkında ipuçları içerir. Söz konusu mısralarda geçen Ali'nin gözü (*ayn-ı Alî*), ney kuyusu (*çâh-ı ney*), Ali'nin kuyusu (*Çâh-ı Alî*), *Cifr-i rızâ* (hoşnutluk kuyusu), *hutbe-i Murtezâ-yı ney* ((Ney Murtezâ'sının (seçilmişinin, Ali'sinin) hutbesi) tamlamaları ve *sır verip* ifadesi neyin öyküsünü hatırlatır. “*Ney'in menşe'i hakkında şöyle bir rivayet anlatılır: Hz. Peygamber bir gün Hz. Ali ile sohbet ederken, ona İlâhî aşkın esrâr ve hakâyıkı ile ilgili bir sır emanet ediyor. Hz. Ali, onun azametini içine sığdıramıyor. Hemen Medine dışına çıkıyor. Bir boş kuyu buluyor. Tahammül gösteremediği o sırrı, o boş kuyuya söylüyor. Boş kuyu coşuyor. Sular taşıyor. Bu suların feyzi ile kuyunun kenarında kamışlar bitiyor. Orada bir kamışlık meydana geliyor. Sonunda bir çoban, bu kamışlardan birini kesiyor. Onu, çeşitli yerlerinden deliyor. Üflenince nağmeler hasıl edecek şekle getiriyor. Sonra dudaklarına götürüyor. Üflemeye başlıyor. O anda, o kamış parçasından âşıkâne enîn ve feryâtlar yükseliyor. Kalplere vecd ve heyecan veriyor. O sırada oradan geçen Hz. Peygamber, ney denilen bu kamış parçasından çıkan âşıkâne feryatları işitiyor. Bundaki sır ve hikmeti derhal anlıyor. Ali'yi çağırıyor:*

“Benim sana tevdi ettiğim sırrı açıkladın mı?” diyor. Ali:

“Evet. O büyük sırrı, kalbime sığdıramadım. Onu bir boş kuyuya söylemeye mecbur kaldım.” diye cevap veriyor. O andan itibaren o kamış parçası, aşk ve

⁸³ A.g.e., s. 415, 416 (G 304).

İlâhî sırların hakikatlerine tercümân oluyor. Kıymet kazanıyor. Artık ona ney adı veriliyor.”⁸⁴

Şeyh Gâlib Dîvânı'ndaki 305 numaralı gazel ise ney sesinin özellikleri ve çağrışımları üzerinde yoğunlaşır. Gazele göre neyin kamışı aşk İsa'sının (Hz. İsa, Mesih) nefesinden nasiplendiği için ölüye can bağışlar. Baygınlıkla söylediği *Yâ Allah* nidasında kendini hakikat âleminde hisseder. Onun yanık sesinin ezgisi Ka'be'yi rahatlatan Zemzem suyunun altın kanalı gibidir. Ney'in nûn ve yâ'sı meclisten konuşmayı sürgün eder; sözünü, parmakların arasından, anlayanın kalbine işaret ederek söyler. (Öyle yanık ve etkileyicidir ki) ney çingırağı sesini sır duymaya uzak gönül dostlarına bile ulaştırır. Ney ezgisinin sonu Sidre göğüne erişir.

*Çünkü Mesih-i aşkdan aldı nefes asâ-yı ney
Mürdeye bahş-ı cân eder dem çekip ejdehâ-yı ney*
[Ney'in sopası (kamışı) aşk Mesih'i'nden nefes aldığı için ney yılanı nefes çekip ölüye can bağışlar.]

*Hây-ı dehende Hûsuna hem-dem olup hüviyyetin
Âlem-i bî-hodîdedir na'râ-i Yâ Hudâ-yı ney*
[Ağızdaki Hây'ın Hû'suna arkadaşı olan hakikat neyinin “Yâ Allâh” nidâsı baygınlık âleminde dir]

*Revha olup bi-aynîhî Ka'be'ye nâvdân-ı zer
Zemzem-i feyz-i giryedir zemzeme-i nevâ-yı ney*
[Ney sesinin nağmesi, altın oluşuyla (su kanlıyla) Ka'be'ye rahatlık veren gözyaşı suyunun Zemzem'i (kuyusu) gibidir.]

*Kalbe işaret eyleyip söyledi beyne'l-ısbî'in
Nefy-i hevâ-yı nutk eder ehline nûn u yâ-yı ney*
[Parmakların arasında kalbe işaret eyleyip Ney'in nûn ve Yâ'sı anlayana konuşma havasını yasaklar dedi]

*Dûr-ı şenîd-i râz olan dahî dil-âşinâlara
Salsalatü'l-cereslenir velvele-i derâ-yı ney*
[Ney'in çingırağının gürültüsü sır duymaya uzak olan gönül dostlarına bile sesini duyurur]

*Eyle urûc-ı çarh-ı dil dinle kalem sarîrini
Sırr-ı semâ'-ı Sidredir nağme-i müntehâ-yı ney*
[Gönül göğüne yüksel, kalem cızırtısını dinle Ney ezgisinin bittiği yer Sidre göğünün sırrıdır]

⁸⁴ M. Zeki Pakalın; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yay., İstanbul 1983, C II, s. 689; Ayrıca bk.: Kaplan Üstüner; *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yay., Ankara 2007, s. 318, 319; İskender Pala; *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü I-II*, Akçağ Yay., 2.bs, Ankara 1990, s. 390.

*Minber-i arşa dek çıkıp pâye-be-pâye keşf ile
Cifr-i rızâ beyân eder hutbe-i Murtezâ-yı ney*
[Ney Murtezâ'sının (seçilmişinin) hutbesi arşı adım adım
keşf edip minberine çıkararak hoşnutluk cefrini⁸⁵ (ilmini) anlatır]

*Fasl ile vashın aslını ân-be-ân bilenlere
Hû-yı Hudâ Hudâ imiş hây-ı cüdâ cüdâ-yı ney*
[Vakti geldikçe ayrılık ve kavuşmanın aslını bilenlere
Hudâ'nın Hû'su Allâh, neyin ayrılığı da ayrılık vâh'ı imiş]

*Hûr-ı behişt-i nağmeyi gûne-be-gûne gösterir
Kûçe-i sük-ı sûretin câddesidir fezâ-yı ney*
[Ezgi cennetinin hûrisini (güzelini) türlü türlü gösteren
görünüş pazarının sokağının caddesi Ney'in uzay boşluğudur.]

*Bâz-ı hezâr sayd olur evc-i safâda olsa ger
Şeh-per-i desti ney-zenin bâl ü per-i hümâ-yı ney*
[Eğer neyzenin elinin tüyü ney hümâsının kolu ve
kanadı olsa eğlence göğünde binlerce doğan av olur]

*Oldu bu cân nâleger nağme-misâl derbeder
Yara yürekte elde ser serde yine hevâ-yı ney*
[Bu can yürekte yara, elde baş ve başda ney
havası ezgi gibi kapı kapı dolaşıp inleyen oldu]

*Bir dem ü bir elif gerek âdeme âdeme olmağa
Gâlib o remzi keşf eder kâmet-i Hak-nümâ-yı ney*
[İnsana insan olması için bir nefes ve bir elif (boy) gerekir
Gâlib, neyin Hak gösteren boyu o gizli manaya işâret eder]

*Çeng ü nefir her biri mazharıdır bir ârifin
Hazret-i Mevlevîyedir aşkda intimâ-yı ney*
[Çeng ve düdükten her biri bir bilenin görüntüsüdür.
Aşkta neyin kapılanması (intisâbı) Mevlânâ Efendi'yedir.]

*Eyler o şâh-ı kâm-yâb bahşiş-i şevk-i bî-hisâb
Keçkûl alıp ele rebâb gelmiş olup gedâ-yı ney*⁸⁶
[O isteğine kavumuş şâh sayısız sevinç bahşişi verir
rebâb eline çanak alarak gelip neyin dilencisi olmuş]

⁸⁵ Ferit Devellioğlu'nun "Güyâ kayıptan haber veren bir ilim" olarak tanımladığı *cefr* (cifr) (Ferit Devellioğlu; *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, 21 bs., Ankara 2004, s. 129) hakkında *Kâmûs-ı Türkî*'de şu bilgiler kayıtlıdır: "Erkâm u hurûf u rümûzla ifâde olunur bir 'ilm-i mevhum ki Hazret-i 'Alî'ye isnâd olunur. [Telgraf rümûzâtı-y-çün Fransızca'dan aldığımız "şifre" kelimesi bu lafz-ı 'Arabîden müste'ârdır.]" bk.: Şemseddin Sâmî; *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yay., 3.bs., İst.1989, s. 477, 478.

⁸⁶ *Şeyh Gâlib Dîvânı*; s. 415, 416 (G 305).

19. Yüzyıl encümen-i Şu'arâ şairlerinden Osman Nevres'in Dîvânı'nda da ney ile ilgili beyitler mevcuttur. Şâirin Dîvânı'ndaki bir gazeli de mûsîkî terim ve aletleri üzerine söylenmiştir. Dokuz beyitlik gazelde mûsîkî terim ve aletleri *mutrib, evc, nây, kânûn, râst, usûl, taksîm, nevâ, ferah-nâk, sûz-i dil, bûselik, şeh-nâz, Nevruz, 'Acem, edâ, hevâ, nâyî (ney-zen) ve pîşrevden oluşur. Ney, gazelin iki beytinde söz konusu edilir. Bu beyitlerden ilkinde ney sesinin evc makâmına erişerek âşıklarına Farâbî edasını sunduğu söylenir.*

Mutrib çıkarıp evce yine nây sadâsın
*'Arz eyledi 'uşşâkına Farâbî edâsın*⁸⁷
 [Çalgıcı ney sesini yine evc makâmına
 çıkarıp âşıklarına Farâbî edasını sundu]

İkinci beyitte şair neyzene seslenir, ondan Nevruz-ı 'Acem erdi diye ağlayan gönül teline dokunmaması, havasını bozmaması dileğinde bulunur:

Degme dil-i zârın teline bozma hevâsın
*Nevruz-ı 'Acem erdi diyü nâyî-i meclis*⁸⁸
 [Meclisin neyzeni, Nevruz-ı 'Acem erdi diye
 inleyen gönlün teline dokunup havasını bozma]

Yüzyılın devlet adamı ve şairi Keçeci-zâde İzzet Mollâ'nın Dîvân'ında (*Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*) ney redifli bir gazel mevcuttur. 505 numaralı gazelin asıl konusu ney olmakla birlikte farklı beyitlerde işlenen konular Mevlânâ-ney ilişkisi, neyin Mevlâ'ya yakarışı, Îsâ nefesli oluşu, Hazret-i Mevlânâ'nın samîmî sesini duyup ona bağlanması ve Mevlevî âyinlerinde dünyaya Hakk'ın sırlarını söylemesidir.

Dâhil oldukda harîm-i hâss-ı Mevlânâya ney
'Âşık-âne hâlini kılmış recâ Mevlâya ney
 [Ney, Mevlânâ'nın özel haremine girdikten
 sonra hâlini âşık gibi yalvararak Mevlâ'ya arz etti]

Feyz-i enfâs-ı Mesîhâdan teneffüs itmese
Leb-küşâ olmaz dem-â-dem 'âlem-i bâlâya ney
 [Ney, Hz. Îsâ'nın nefeslerinin feyzinden
 solumasa arada bir yüce âleme dudak açmazdı]

Gonçe-femler leb-be-leb râz-âşinâ-yı nâlesi
Bilmem efsûn mu okur her dil-ber-i ra'nâyâ ney
 [Dudak dudağa gonca ağızlar inlemesinin sır bilendir
 Ney, acaba her güzel dilbere sözüyle büyü mü yapıyor?]

⁸⁷ Bayram Ali Kaya; *Osman Nevres ve Dîvânı, İnceleme-Metin*, Gökkubbe Yay., İstanbul 2007, s. 377.

⁸⁸ Bayram Ali Kaya; *a.g.e.*, s. 377.

*Bir kemişken zâhidâ duymuş sadâ-yı himmetin
İntisâb etmiş Cenâb-ı Hazret-i Monlâya ney
[Ey zâhid, ney henüz bir kemişken samîmi çağrısını
duyup Hazret-i Mevlânâ'nın dergâhına kapılanmış]*

*Gûş-ı hûşun var ise âyîn-i Mevlânâya tut
'İzzetâ esrâr-ı Hakkı söylüyor dünyâya ney'⁸⁹
[Akıl kulağın varsa Mevlânâ'nın âyînine tut
Ey İzzet, ney dünyaya Hakk'ın sırlarını söylüyor]*

Yukarıda ki gazelde ney'in, gazelin 4. beytinde Hazret-i Mevlânâ'nın sesini duyup ona bağlılık duyması ile Fuzûlî'nin *Su Kasîdesi*'nin

*Tıynet-i pâkini rûşen kılmış ehl-i 'âleme
İktidâ kılmış tarîk-i Ahmed-i Muhtâr'e su'⁹⁰*

beytinde suyun Hz. Muhammed'in yoluna iktidâ kılması (uyması) arasında bir ifâde benzerliği vardır. Gazelin ikinci beyti ile de Şeyh Gâlib'in 304 numaralı gazelinin

*Sihri-i Hârût'dan etmiş dem-i 'Îsâ'ya rasad
Yerde gökde ne ki var olmadı bî-gâne-i ney*

şeklindeki 3. beyti ile 305 numaralı gazelinin

*Çünkü Mesîh-i aşkdan aldı nefes asâ-yı ney
Mürdeye bahş-ı cân eder dem çekip ejdehâ-yı ney*

şeklindeki matla beyti arasında da bir ifâde benzerliği vardır. 'İzzet Alî Paşa gazelinin ikinci beytinde Şeyh Gâlib'in yukarıdaki iki beytinden etkilenmiş olabilir. Şeyh Gâlib ve 'İzzet Alî Paşa'nın beyitlerde Hârût'un büyü, 'Îsâ'nın mucizevî nefesi ve ney arasında eskiden yeniye doğru bir etkilenme söz konusudur.

19. yüzyıl kadın şâirlerinden Şeref Hanım Dîvânı'nda ney, şâir ve gönlün ortak özelliklerinin sıralandığı bir gazel vardır. Redifî *bir nây bir ben bir gönül* olan şiirde ney, şâir ve gönlün bir çok noktada duygu ve düşüncelerinin ortak olduğu dile getirilir:

*Râz-ı 'aşka âşinâ bir nây bir ben bir gönül
Vâkıf-ı her mâ-cerâ bir nây bir ben bir gönül*

⁸⁹ Ömür Ceylan-Ozan Yılmaz, *Hazâna Sürgün Bahâr-Keçeci-zâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*, Kitap Sarayı, İstanbul Kasım 2005, s. 628-629 (G 505).

⁹⁰ *Fuzûlî Dîvânı*; (Metni baskıya hzl.: Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Doç. Dr. Sedit Yüksel-Dr. Müjgan Cunbur), Akçağ Yay., Ankara 1990, s. 32.

[Aşk sırrına tanıdık bir nây, bir ben, bir (de) gönül(dür)
Her mâcerâyâ vâkıf bir nây, bir ben, bir (de) gönül(dür)]

Başda sevdâ dilde gam sîneyse pür dâğ-ı kerem
Ser-te-ser hikmet-nümâ bir nây bir ben bir gönül
[Başta sevdâ, gönülde gam, göğüste ise cömertlik yarası dolu
Baştan başa hikmet gösteren bir nây, bir ben, bir (de) gönül(dür)]

Derdin anmazdı göreydi Vâmık u Ferhâd u Kays
Cümleye hayret-fezâ bir nây bir ben bir gönül
[Vâmık, Ferhâd ve Kays görse dertlerini anmazlardı
Her kesî şaşkırtan bir nây, bir ben, bir (de) gönül(dür)]

Mihnet ü âlâm u endûh-ı sipihr-i dîn ile
Ehl-i derde pişvâ bir nây bir ben bir gönül
[Sıkıntı, elem(ler) ve alçak tâli'in üzüntüsü ile
Dert ehline öncü bir nây, bir ben, bir (de) gönül(dür)]

Her nefes her ân her dem cevr ü kahr u hecr ile
Zâr iden şeb-tâ-sabâh bir nây bir ben bir gönül
[Her an, her nefes ve her saat cevr, kahr ve ayrılık yüzünden
gece sabaha dek ağlayan bir nây, bir ben, bir (de) gönül(dür)]

Nâzdan güller kalurdu nâleden bülbül eger
Sûz ile kulsak nevâ bir nây bir ben bir gönül
[(Gönül) yangı(sı) ile nây, ben ve gönül sadâ versek
güller nazdan, bülbül (de) inlemekten vaz geçerdi]

Oldı Mevlânâ'nın âsâr-ı kemâliyle Şeref
*Râz-ı 'aşka âşinâ bir nây bir ben bir gönül*⁹¹
[Şeref, Mevlânâ'nın kusursuz eserleriyle bir
nây, bir ben, bir (de) gönül aşk sırrına âşinâ oldu]

Yüzyılım tekke şairi el-Hâc Hasan Rızâ Dîvânî'nda da ney ile ilgili bir dörtlük bulunmaktadır. Şair Halvetî tarîkatı mensubu olmakla birlikte Mevlâna ve Hacı Bektâş-ı Velî övgüsünde de şiirler söylemiştir. Mevlâna övgüsündeki şiirin bir dörtlüğü ney ve sesinin manasıyla ilgilidir.

Nây cismidir insânîñ
Mütercimi 'irfânîñ
Söyler şeref ü şânîñ
*Yâ Hazret-i Mevlânâ*⁹²

⁹¹ *Şeref Hanım Divanı*; (hzl.: Mehmet Arslan), Kitabevi Yay., İstanbul 2002, s. 370, 371.

⁹² *Dîvân-ı Hasan Rızâ*; (hzl.: Onur Pancarcı-Aylin Kutlu-Dilek Keskinçi), KOÜ Fen-Ed. Fak. TDEB Bitirme Tezi, Kocaeli 2004, s. 47.

Sonuç olarak denilebilir ki ney ve inleyişi yüzyıllar boyu Türk edebiyatında, özellikle tasavvufî şiirde sıkça işlenen temalar arasında yer almıştır. Anadolu sahasında Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin ilk kez Mesnevî'de işlediği bu temâ, Mevlânâ'dan sonra yetişen Dîvân ve Halk şairlerini de etkilemiş, onların şiir ve beyitlerine esin kaynağı olmuştur. Konunun işlenişi, genellikle beyit ve şiir düzeyinde olmakla birlikte bazen eser düzeyinde de gerçekleşmiş, mesnevilerde etraflıca irdelenmiştir. Tasavvufî kişiliği ile insanların gönlünde yer edinen Mevlânâ'nın düşüncesinin, eserinin geçmiş ve günümüzde olduğu gibi gelecekte de etkili olacağı güçlü bir olasılıktır.

KAYNAKLAR:

- Abidin Paşa, *Mesnevi Şerhi 1*; Sadeleştiren: Mehmet Sait Karaçorlu, İz Yay., İstanbul 2007.
- Ahmet Paşa Divanı*, (hzl.: Ali Nihat Tarlan), Akçağ Yay., Ankara 1992.
- AKDOĞAN, Yaşar, *Ahmedî Dîvânı, Tenkitli Metin ve Dil Husûsiyetleri*, İÜ Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Bl. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1979.
- ALPASLAN, Ali, *Ahmedî Divanı'ndan Seçmeler*, Kültür Bak. Yay., Ankara 2000.
- Amrî-Dîvân (Tenkildi Basım), (hzl.: Mehmed Çavuşoğlu), İÜ Ed. Fak. Yay., İstanbul 1979.
- Bâkî Dîvânı (Tenkitli Basım)*, (hzl.: Sabahattin Küçük), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yay., Ankara 1994.
- BANARLI, Nihad Sâmi, *Resimli Türk Edebiyatı Târîhi*, MEB Yay., İstanbul 1998, C. 1.
- CEYLAN, Ömür – YILMAZ, Ozan, *Hazâna Sürgün Bahâr-Keçeci-zâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*, Kitap Sarayı, İstanbul Kasım 2005.
- DEVELİOĞLU, Ferit; *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, 21 bs., Ankara 2004, s. 129.
- Devletşah, *Tezkire-i Devletşah I*, çev.: Prof. Necati Lugal, MEB., İstanbul 1990, C.1.
- Dîvân-ı Hasan Rızâ*, (hzl.: Onur Pancarcı-Aylin Kutlu-Dilek Keskinici), Bitirme Tezi, KOÜ Fen-Ed. Fak. TDEB Bitirme Tezi, Kocaeli 2004.
- Ferideddin Attar, *Mantık Al-Tayr II*, çev.: Abdülbaki Gölpınarlı, MEB Yay., İstanbul 1991.

- Fuzûlî Dîvânı*, (Metni baskıya hzl.: Kenan Akyüz-Süheyl Beken- Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur), Akçağ Yay., Ankara 1990.
- Hayâlî Divanı*; (hzl. Ali Nihat Tarlan), Akçağ Yay., Ankara 1992.
- İZ, Fahir, *Eski Türk Edebiyatında Nazım, C.1*, Akçağ Yay., 2.bs., Ank.1995.
- İzzet Ali Paşa, *Hayatı-Eserleri-Edebî Kişiliği* (Divan, Nigâr-nâme), (hzl.: İrfan Aypay), İstanbul 1998.
- Karamanlı Aynî ve Dîvânı*, t(hzl.: Ahmet Mermer), Akçağ Yay., Ankara 1997.
- KAYA, Bayram Ali, *Osman Nevres ve Dîvânı, İnceleme-Metin*, Gökkuşbu Yay., İstanbul 2007.
- KUTLAR, Fatma Sabiha, *Arpaemîni-zâde Sâmî-Dîvân*, Ankara Ekim 2004.
- Mehmed Fuzulî- Eserleri*, Azerbaycan CCP (Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) Elmler Akademiyası, Elm Neşriyyâtı Bakü 1985.
- MERMER, Ahmet, *Bursalı Rahîmî ve Dîvânı*, Sahafklar Kitap Sarayı, İstanbul 2004.
- Mesîhî Dîvânı*, (hzl.: Mine Mengi), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1995.
- Mevlânâ, *Mesnevi 1- 2*, hzl.: Adnan Karaismailoğlu, Akçağ Yay., Ankara 2004.
- Mevlânâ, *Mesnevî*, çev.: Veled İzbudak, MEB Yay., C.I, 3. bs., İstanbul 1960.
- Mirzâ-zâde Ahmed Neylî ve Dîvânı*, (hzl.: Atabey Kılıç), Kitabevi Yay., İstanbul 2004.
- Mirzâ-zâde Mehmed Sâlim Dîvânı*; (hzl.: Adnan İnce), Yükseköğretim Kurulu Matb., Ankara 1994.
- Müzik Ansiklopedisi*; C. 3, Ankara 1993.
- Nâ'îlî Divanı*, (hzl.: Haluk İpekten), Akçağ Yay., Ankara 1990.
- Nef'î Divanı*, (hzl.: Metin Akkuş), Akçağ Yay., Ankara 1993.
- Neşâtî Divanı*; (hzl.: Mahmut Kaplan), Akademi Yay., İzmir 1996.
- ÖZYILDIRIM, Ali Emre, *Hamdullah Hamdî ve Divanı*, Ankara 1999.
- PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yay., C II , İstanbul 1983.

- PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü I-II*, Akçağ Yay., 2.bs, Ankara 1990.
- SAY, Ahmet, *Müzik Sözlüğü*, Müzik Ansiklopedisi Yay., 1. bs., Ankara 2002.
- SÖZER, Vural, *Müzik Ansiklopedik Sözlük*, Genişletilmiş ve Güncelleştirilmiş 5. bs., Remzi Ktb., 2005.
- Şemseddîn Sâmî; *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yay., 3.bs., İstanbul, 1989.
- Şemseddîn Sâmî; *Kâmûsü'l-A'lâm (Tıpkıbasım/faksimile)*, Kaşgar Neşr., C. 5, 6, Ankara 1996.
- Şeyh Gâlib Dîvânı*, (hzl.: Muhsin Kalkışım), Akçağ Yay., Ankara 1994.
- Şeyh Galib, Hüsn ü Aşk-Metin, Nesre Çeviri, Notlar ve Açıklamalar*, (hzl.: Muhammet Nur Doğan), Yelkenli Yay., İstanbul 2006.
- TARLAN, Ali Nihad, *Zâtî Divanı Gazeller Kısmı: II. Cild* (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon), İÜ Ed. Fak. Yay., İstanbul 1970.
- Tecellî ve Dîvânı*, (hzl.: Sabahat Deniz), Veli Yay., İstanbul 2005.
- UZUN, Mustafa *Dede Ömer Rûşenî'nin Hayatı, Eserleri ve Miskinnâmesi*, Basılmamış doktora tezi, MÜ İF, İst., 1982, s. 50;
- UZUN, Mustafa, *Dede Ömer Rûşenî, Ney-nâme (Tenkidli basım)*, İstanbul, 1990.
- ÜSTÜNER, Kaplan, *Dîvan Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yay., Ankara 2007.
- ÜZGÖR, Tahir, *Fehîm-i Kadîm-Hayatı, Sanatı, Dîvânı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1991.
- Yahyâ Bey-Dîvan, Tenkidli Basım*, (hzl.: Mehmed Çavuşoğlu), İÜ Ed. Fak. Yay., İstanbul 1977.
- ZAVOTÇU, Gencay, *Rızâ Tezkiresi, İnceleme-Metin*, YL tezi, Atatürk Üni. Sos. Bil. Ens., Erzurum 1993.